

Dlaczego perspektywa rozwojowa jest ważna w badaniach i terapii dzieci z zaburzeniami rozwoju? – wprowadzenie

MARTA BIAŁECKA-PIKUL
PRZEMYSŁAW BĄBEL

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Tytułem wprowadzenia czytelnika w treść zagadnień prezentowanych w obecnym numerze „Psychologii Rozwojowej” stawiamy na wstępie pozornie prosto sformułowane pytanie: dlaczego perspektywa rozwojowa jest ważna, gdy poszukujemy mechanizmów powstawania zaburzeń rozwoju i skutecznych sposobów terapii dzieci z takimi zaburzeniami? Pytanie o rolę perspektywy rozwojowej w patrzeniu na zaburzenia rozwoju wydaje się w pierwszej chwili wręcz retoryczne. Jest przecież oczywiste, że aby odpowiedzieć na pytanie, czym jest autyzm, na czym polegają zaburzenia jedzenia lub jak powstają zachowania autoagresywne, oraz starając się pomagać dzieciom z takimi zaburzeniami, zawsze zwracamy się do osób w określonym wieku, młodych ludzi, u których proces zmieniania się dzieje się na naszych oczach, dostrzegamy te zmiany bez większego trudu. Czy gdy patrzymy na te zmiany, zawsze potrafimy je trafnie opisać i stwierdzić, że zmiana w zachowaniu jest faktycznie rozwojem? A może jest ona nowym objawem, ukryciem objawu lub wręcz otwarciem drogi ku dezadaptacji? Przebieg procesów rozwoju i patologizacji w okresie dzieciństwa jest bardzo intensywny, a oba te procesy bardzo trudno od siebie oddzielić i jasno wskazać drogę rodzicom, którzy starają się odkrywać dla swoich dzieci kolejne sposoby terapii.

W polskiej psychologii taką drogę wskazywała dzieciom z trudnościami w nauce czytania Halina Spionek (1970; 1975), której podejście określono jako ontogenetyczno-kliniczne¹. Myśl, że pomagając dzieciom z zaburzeniami rozwoju, nie możemy zapomnieć o tym, że choć rozwijają się one odmiennie, to jednak dynamiczny proces zmienia ich osobowość, przedstawiały w swoich pracach Hanna Olechnowicz (1988; 1995; 1999; 2004) oraz Irena Obuchowska (2005; 2007). Dziś rozwojową perspektywę w badaniu zaburzeń nieustannie prezentują w swoich badaniach Małgorzata Kościelska (1995; 1998; 2011), Marta Bogdanowicz (1983; 1985; 1994; 2005) oraz Ewa Pisula (2005; 2010)². Mamy zatem w Polsce bogate tradycje badawcze w ramach dziedziny, która współcześnie nazywana jest psychopatologią rozwojową. Niewątpliwie tylko wtedy gdy uświadomiamy sobie, że dziecko jest stale zmieniającą się istotą w nieustannie zmieniającym się wraz z nim otoczeniu, a zatem nie sprowadzając procesu rozwoju do wieku, ale doceniając jego dynamikę, możemy prawdziwie dostrzec wszystkie oblicza zaburzeń u dzieci, którym staramy się pomóc, stosując różne formy terapii. A zatem w niniejszym zeszycie „Psychologii Rozwojowej” próbujemy połączyć dwie ważne myśli. Po pierwsze, z perspektywy psychologii rozwoju spoglądamy na jego zaburzenia i po drugie, z perspektywy terapii, zwłaszcza tej wyrażającej ze stosowanej analizy zachowania, pokazujemy metody i techniki udzielania pomocy. Innymi słowy, mamy nadzieję, że zaprezentowane tu artykuły przynajmniej częściowo odpowiadają na pytanie, jak łączyć teorię i praktykę w obszarze zaburzeń rozwoju.

Odpowiedziawszy na pytanie, dlaczego perspektywa rozwojowa jest istotna w badaniach i terapii dzieci z zaburzeniami rozwoju, winni jesteśmy także wyjaśnienie podtytułu niniejszego zeszytu: dlaczego problematykę zaburzeń rozwoju i ich terapii prezentujemy w kontekście terapii behawioralnej? Powody są dwa. Po pierwsze, choć istnieją dziesiątki terapii zaburzeń rozwoju, to niewiele z nich ma udowodnioną empirycznie skuteczność (Herbert, Sharp, Gaudiano, 2002). Bez wątplenia najwięcej danych potwierdza skuteczność terapii behawioralnej czy szerzej – metod stosowanej analizy zachowania – w pracy z dziećmi z zaburzeniami rozwoju, a szczególnie ze spektrum autyzmu (Kubach, Zielińska, 2003; Lovaas, 2003; Scotti i wsp., 1991).

Drugi powód, dla którego zdecydowaliśmy się przyjąć perspektywę behawioralną, jest bardziej pragmatyczny. Od 1992 roku, kiedy otwarto pierwszy w Polsce ośrodek terapii behawioralnej – Specjalny Ośrodek Rewalidacyjno-Wychowawczy dla Dzieci i Młodzieży z Autyzmem w Gdańsku, w naszym kraju powstało ponad 20 tego typu instytucji. To oznacza, że każdego roku w Polsce otwiera się co najmniej jeden ośrodek terapii behawioralnej zaburzeń rozwoju. Temu, trzeba przyznać, dynamicznemu rozwojowi terapii behawioralnej towarzyszy znacznie mniej intensywny rozwój badań naukowych z tego zakresu prowadzonych w naszym kraju, a to z kolei przekłada się na niewielki wybór publikacji polskich autorów (por. Bąbel, Suchowierska, Ostaszewski, 2010, rozdz. 4). Niniejszy zeszyt stanowi próbę wypełnienia tej luki. Chcemy z jednej strony dostarczyć praktykom terapii behawioralnej najnowszych danych naukowych, które będą mogli wykorzystać w swojej pracy, a z drugiej pragniemy przybliżyć osiągnięcia terapii behawioralnej szerokiemu gronu psychologów rozwojowych.

Przyjmując tradycyjny układ zeszytu, czyli dzieląc artykuły na teoretyczne i przeglądowe oraz raporty z badań, chcielibyśmy jednocześnie zaproponować zapoznanie się z nimi w kolejności wyznaczonej przez ich merytoryczną zawartość. Dlatego przybliżając treść poszczególnych artykułów, rozpoczynamy od tych, które mają charakter ogólny, stanowią wprowadzenie do problematyki zeszytu (Bialecka-Pikul; Bąbel), przechodząc do tekstów będących egzemplifikacją zastosowań behawioralnego ujęcia zaburzeń rozwoju (Zielińska; Zielińska i Bągińska), aby zakończyć artykułami odnoszącymi podejście behawioralne do innych form terapii (Pisula i Noińska, Kawa).

W artykule *Psychopatologia rozwojowa jako dziedzina badań nad rozwojem atypowym* **Marta Bialecka-Pikul** przedstawia obszar zainteresowań i podstawowe pojęcia dziedziny psychologii zwanej psychopatologią rozwojową. Autorka pokazuje, czym różni się ona od psychopatologii, psychiatrii, psychologii klinicznej oraz psychologii rozwojowej. Charakteryzując cele i zadania psychopatologii rozwojowej, Bialecka-Pikul stawia tezę, że przedmiotem badań tej stosunkowo młodej dziedziny jest rozwój atypowy, odmienny, nieprawidłowy. Badanie takiego właśnie rozwoju w jego dynamice, z uwzględnieniem indywidualnych ścieżek, stwarza możliwość odkrycia mechanizmów powstawania takich zaburzeń, jak autyzm czy dysleksja. Choć przyjęcie tezy zawartej w tytule artykułu może budzić kontrowersje – przecież psychopatologia zajmuje się również odkrywaniem np. czynników zabezpieczających przed powstawaniem zaburzeń czy istoty zjawiska odporności – niewątpliwie zatrzymanie się przez chwilę nad pytaniem, czy nie zapominamy o rozwojowej perspektywie, badając zaburzenia występujące u dzieci, jest cennym doświadczeniem, gdy czytamy pierwszy artykuł naszego zeszytu.

W artykule drugim *Terapia behawioralna zaburzeń rozwoju z perspektywy analizy zachowania* **Przemysław Bąbel** wprowadza w specyfikę terapii behawioralnej zaburzeń rozwoju, pokazując jej genezę, podstawowe założenia, cele oraz metody. Prezentacja poszczególnych metod wykorzystywanych w terapii behawioralnej podporządkowana jest celom, których osiągnięciu one służą. Autor proponuje jednak także inną ich klasyfikację – ze względu na rodzaj uczenia się, z którego się wywodzą, oraz prawa uczenia się, które stanowią mechanizm ich działania. Podwójne uporządkowanie metod terapii behawioralnej umożliwia zorientowanie się zarówno w tym, *do czego* konkretna metoda służy, jak i w tym, *w jaki sposób* to coś osiąga. Należy przy

tym podkreślić, że celem artykułu nie jest wyłącznie „techniczna” prezentacja metod terapii behawioralnej, ale także wskazanie kontekstu ich tworzenia i stosowania. Stąd prezentację metod terapii behawioralnej poprzedza krótkie wprowadzenie do analizy zachowania i jej założeń, ze szczególnym uwzględnieniem stosowanej analizy zachowania, w ramach której terapia behawioralna jest najczęściej uprawiana. Artykuł ten można więc traktować jako wprowadzenie do pozostałych tekstów dotyczących terapii behawioralnej zaburzeń rozwoju.

Tekst **Moniki Zielińskiej** *Analiza behawioralna zachowań autoagresywnych u osób z zaburzeniami rozwoju* stanowi doskonałą ilustrację sposobu ujmowania zaburzeń rozwoju z perspektywy analizy zachowania. Autorka prezentuje pięć hipotez odnośnie do przyczyn zachowań autoagresywnych, występujących u osób cierpiących na zaburzenia rozwoju, które to wyjaśnienia są oferowane w ramach stosowanej analizy zachowania. W artykule w przekonujący sposób pokazano, że zachowania autoagresywne pozostają pod kontrolą czynników środowiskowych, nawet jeśli czynniki te mają charakter organiczny. Co szczególnie istotne, autorka nie ogranicza się do omówienia samych hipotez, ale ilustruje je licznymi wynikami badań, które nie tylko dowodzą słuszności prezentowanych założeń, ale przede wszystkim obrazują, w jaki sposób konkretne zachowania autoagresywne mogą być nabywane i utrzymywane. Największy walor tekstu stanowi jednak pokazanie możliwości wykorzystania wiedzy o przyczynach zachowań autoagresywnych w celu ich eliminacji, oczywiście przy wykorzystaniu metod terapii behawioralnej.

Kolejny tekst, autorstwa **Rafała Kawy**, zatytułowany *Integracja podejść oraz technik terapeutycznych w pracy z dziećmi z autyzmem*, stanowi próbę pokazania, w jaki sposób przedstawiciele różnych podejść terapeutycznych mogą wzajemnie korzystać z opracowanych przez siebie założeń i technik. Autor artykułu na przykładach udowadnia, jak cennym doświadczeniem jest niewzmacnianie negatywnych reakcji dziecka podczas terapii integracji sensorycznej czy odwrotnie – uwzględnianie indywidualnych preferencji dziecka w zakresie odbioru bodźców podczas opracowywania procedur terapii behawioralnej. Choć zdaniem Kawy obserwujemy dopiero początki procesu integracji podejść w pracy z dziećmi z autyzmem, to jednak perspektywa łączenia podejść terapeutycznych jest bardzo obiecująca.

Zastosowanie terapii behawioralnej w najbardziej konkretny i szczegółowy sposób prezentują **Monika Zielińska** i **Aneta Bagińska** w artykule *Behawioralna interwencja w przypadku wystąpienia skrajnej selekcji jedzenia*. Autorki proponują procedurę terapii behawioralnej w przypadku skrajnej postaci selekcji jedzenia, czyli odmowy jedzenia, oraz przedstawiają wyniki badań nad jej skutecznością u dwojga dzieci. Szczegółowe opisy postępowania terapeutycznego pozwalają przyjrzeć się konkretnej metodzie terapii behawioralnej „w działaniu”, a dane dotyczące skuteczności tego postępowania są niezwykle przekonującym argumentem na rzecz wykorzystywania metod terapii behawioralnej w radzeniu sobie z tego typu zachowaniami niepożądanymi. Co więcej, zaprezentowane podejście badawcze umożliwia zapoznanie się na konkretnym przykładzie ze specyfiką metodologii stosowanej analizy zachowania, która znacząco różni się od metodologii głównego nurtu psychologii.

Ewa Pisula i **Dorota Noińska** w artykule *Stres rodzicielski i percepcja doświadczeń związanych z opieką nad dzieckiem u rodziców dzieci z autyzmem uczestniczących w różnych formach terapii* podjęły próbę porównania poziomu stresu u rodziców dzieci korzystających z dwóch form terapii: intensywnej terapii behawioralnej, odbywającej się w ośrodku terapeutycznym, oraz terapii eklektycznej, łączącej różne podejścia i prowadzonej z wykorzystaniem internetowego systemu AutismPro. Choć dostępność terapii z wykorzystaniem Internetu budzi nadzieje na pomoc dzieciom spoza wielkomiejskich ośrodków, autorki pokazują jednak, jak trudne dla rodziców dzieci z autyzmem jest przejście całej odpowiedzialności za terapię. Równie ważny wydaje się inny wynik badania – pozytywna percepcja rodzicielskich doświadczeń wiąże się z niższym poziomem stresu rodzicielskiego. Badania Pisuli i Noińskiej jeszcze raz dowodzą, jak

istotnym elementem pomocy dziecku z autyzmem są rodzice i jak ważne jest, gdy pomagamy dzieciom, aby również udzielać psychologicznego wsparcia właśnie rodzicom.

Numer tradycyjnie kończy sprawozdanie i recenzja książki. **Anna M. Ziółkowska** relacjonuje przebieg VI Międzynarodowego Sympozjum Naukowego Polskiego Towarzystwa Psychologii Behavioralnej. Wybór sprawozdania z tej właśnie konferencji do zamieszczenia w niniejszym numerze „Psychologii Rozwojowej” nie jest przypadkowy – jednym z najczęściej poruszanych zagadnień podczas Sympozjów Naukowych PTPB jest bowiem terapia behawioralna zaburzeń rozwoju. Sympozja są okazją do zapoznania się zarówno z wynikami badań nad skutecznością terapii behawioralnej zaburzeń rozwoju, jak i metodami pracy stosowanymi przez terapeutów behawioralnych w naszym kraju. Dlatego gromadzą szerokie rzesze badaczy i praktyków zainteresowanych analizą zachowania, stanowiąc najważniejsze i największe coroczne wydarzenie naukowe dla środowiska analityków zachowania w Polsce.

Ostatnim, ale jakże ważnym składnikiem naszego zeszytu, jest recenzja książki Johna Mortona *Understanding Developmental Disorders. A Causal Modelling Approach*, napisana przez **Martę Ryndę**. Choć tytuł książki mógłby wskazywać, że zawiera ona przegląd teorii wyjaśniających mechanizmy powstawania takich zaburzeń jak autyzm, dysleksja czy ADHD, celem autora – jak wykazuje Marta Rynda – jest przede wszystkim ukazanie użyteczności ateoretycznego narzędzia, jakim jest modelowanie przyczynowe w ocenie istniejących teorii oraz stawianiu diagnozy. Zapoznanie polskich psychologów z tym narzędziem z pewnością poszerzy perspektywy oceny wielu teorii, które krytycznie analizujemy, zanim przyjmiemy proponowane wyjaśnienie natury badanego czy leczonego przez nas zaburzenia. W tym kontekście wyraźnie dostrzegamy, że również recenzja książki zawarta w naszym zeszycie zawiera rozważania odnoszące się do przewodniego, zadanego na wstępie pytania – jak łączyć teorię z praktyką, pracując w obszarze zaburzeń rozwoju.

Liczymy, że łączenie teorii z praktyką stanie się bardziej skuteczne dzięki tekstom przygotowanym przez autorów tego zeszytu „Psychologii Rozwojowej”.

PRZYPISY

¹ Autorzy dziękują jednemu z recenzentów artykułu *Psychopatologia rozwojowa jako dziedzina badań nad rozwojem atypowym* za tę cenną myśl.

² W przypadku wymienionych autorów podano jedynie wybrane publikacje.

BIBLIOGRAFIA

- Bąbel P., Suchowierska M., Ostaszewski P. (2010), *Analiza zachowania od A do Z*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bogdanowicz M. (1983), *Trudności w pisaniu u dzieci*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Bogdanowicz M. (1985), *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Bogdanowicz M. (1994), *O dysleksji czyli specyficznych trudnościach w czytaniu i pisaniu*. Lubin: Wydawnictwo Linea.
- Bogdanowicz M. (2005), *Ryzyko dysleksji: problem i diagnozowanie*. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia.
- Herbert J.D., Sharp I.R., Gaudiano B.A. (2002), Separating Fact from Fiction in the Etiology and Treatment of Autism: A Scientific Review of the Evidence. *The Scientific Review of Mental Health Practice: Objective Investigations of Controversial and Unorthodox Claims in Clinical Psychology, Psychiatry, and Social Work*, 1, 23–43.

- Kościelska M. (1995), *Oblicza upośledzenia*. Warszawa: PWN.
- Kościelska M. (1998), *Trudne macierzyństwo*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kościelska M. (2011), *Odpowiedzialni rodzice. Z doświadczeń psychologa klinicznego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Kubach I., Zielińska M. (2003), Przegląd badań nad skutecznością wykorzystania technik analizy behawioralnej stosowanej w terapii dzieci z autyzmem [w:] M. Kościelska, B. Aouil (red.), *Człowiek niepełnosprawny. Sprawność w niepełnosprawności*, 109–129. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Lovaas O.I. (2003), Plany eksperymentalne i badania oparte na danych skumulowanych we wczesnej interwencji behawioralnej [w:] M. Rybicka (red.), *Terapia behawioralna osób z autyzmem. Wybrane zagadnienia*, 17–61. Gdańsk: Stowarzyszenie Pomocy Osobom Autystycznym.
- Obuchowska I. (red.) (2005), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Obuchowska I. (2007), *Dzieci małe i duże. Jak je kochać i rozumieć?* Poznań: Media Rodzina.
- Olechnowicz H. (red.) (1988), *U źródeł rozwoju dziecka: o wspomaganie rozwoju prawidłowego i zakłóconego*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Olechnowicz H. (1995), *Dziecko własnym terapeutą. Jak wspomagać strategie autoterapeutyczne dzieci z dysfunkcjami więzi osobistych*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Olechnowicz H. (1999), *Jaskiniowcy zagubieni w XX wieku. Praca tematyczna z małymi dziećmi*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Olechnowicz H. (2004), *Wokół autyzmu. Fakty, skojarzenia, refleksje*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Pisula E. (2005), *Małe dziecko z autyzmem*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pisula E. (2010), *Autyzm. Przyczyny, symptomy, terapia*. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia.
- Scotti J.R., Evans I.M., Meyer L.H., Walker P. (1991), A Meta-Analysis of Intervention Research with Problem Behavior: Treatment Validity and Standards of Practice. *American Journal on Mental Retardation*, 96, 233–256.
- Spionek H. (1970), *Psychologiczna analiza trudności i niepowodzeń szkolnych*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Spionek H. (1975), *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.